

ОСПИВУВАННЯ ПОДРУЖНЬОЇ ВІРНОСТІ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ «ПОВІСТІ ПРО ПЕТРА ТА ФЕВРОНІЮ»

Т.М.Конєва, Н.І.Тарасова

(кандидати філологічних наук, доценти, Полтавський державний
педагогічний університет імені В.Г.Короленка)

В статтє на примєре древнерусской «Повєсти про Петра и Февронию», относимой к житийной литературе и датируемой приблизительно концом XV – началом XVI века, рассматривается проблема семейной верности, преданности Февронии к Петру, которая ярко раскрывается при анализе образа главной героини произведения. Внимание акцентируется на ее самоотверженности, чистоте духовной и внешней, на ее мудрости, умении безропотно переносить жизненные тяготы.

On the basis of an Old-Russian "A tale about Peter and Phevronya" (dating back to the late XV-th – early XVI-th centuries) the problem of fidelity and devotion is discussed. Attention is concentrated on the main heroine, with her dedication, spiritual purity, wisdom, ability to endure burdens of life without complaints.

Проблема подружньої вірності в усі часи була об'єктом уваги митців у творах світової літератури. Ще з Гомерової «Одіссеї», що датується приблизно VIII ст. до н.е., знаємо про вірну й віддану Пенелопу. Одним із творів такого спрямування є давньоруська «Повість про Петра та Февронію», яку дослідники відносять до XV або до початку XVI-го ст. Головна героїня цього твору посідає гідне місце серед таких величних історичних жіночих постатей, як княгиня Ольга, княгиня Ярославна та інші. Відрізняється вона від них хіба що своїм походженням: *отец мой и брат мой древолазцы суть* (1, 457). Проте розгляд образу Февронії як зразка подружньої вірності руських жінок епохи Середньовіччя фактично випав з поля зору літературознавців. Саме тому ми зосередили увагу на цій проблемі, визначивши риси, які характеризують Февронію як вірну дружину князя Петра, окресливши причинно-наслідкові зв'язки соціально нерівного шлюбу між князем і селянкою. Об'єктом нашого дослідження стала пам'ятка житійної середньовічної давньоруської літератури «Повість про Петра та Февронію». Цей твір, на думку Р.Дмитрієвої, належить до шедеврів не тільки давньоруської, а й світової літератури своєю поетичністю, глибиною художньої думки, тонкою психологічною спостережливістю, досконалістю форми (2, 90). Як і в більшості давньоруських творів, ім'я автора «Повісті...» й досі невідоме. Проте свій кінцевий варіант твір отримав, як це довела Р.Дмитрієва, під пером Єрмолая-Єразма, письменника, творчість якого припадає на середину XVI ст. Ф.Буслаєв зазначає, що в цілому Муромська легенда про Петра і Февронію містить ті самі головні мотиви, що й пісні «Давньої Едди» про битву Зігурда зі змієм і союз цього героя з вищою дівою. Окрім цього, дослідник побачив схожий початок твору і в сербській пісні «Царица Милица и Змий от Ястребца» (3, 157). Окремі епізоди (двобій зі змієм, отруєння героя) зустрічаємо і в англосаксонському епосі «Беовульф». О.Веселовський порівнює «Повість про Петра та Февронію» із сагами про Рагнара Лодброка, питання ж про взаємозв'язок твору з фольклором, зокрема, з російською казкою, висвітлено М.Скрип'юлем, В.Ржигією, Е.Померанцевою (4, 166-170). Р.Дмитрієва стверджує, що особливо багато спільного простежується між «Повістю...» і «Романом про Трістана та Ізольду» у передачі головної поетичної теми, сюжетної лінії й окремих характерних епізодів. «Близькість ця має типологічний характер і обумовлена тісним взаємозв'язком [...] творів із уснопоетичною творчістю» (2, 91). В «Повісті...» використана казка із сюжетом про важкі завдання, в яких героїнею виступає мудра дівчина, котра завжди знаходить правильну відповідь. «Розвиток сюжету цієї новелістичної казки побудований на доведенні тези про вищість розуму героїні, починаючи з першого її вчинку» (2, 97).

Героїня «Повісті...» – дівчина Февронія. Як зазначає Д.Лихачов, «вона мудра народною мудрістю. Вона загадує мудрі загадки і вміє без марноти долати життєві труднощі. Вона не перечить ворогам і не ображає їх відкритим повчанням, а використовує іносказання, мета якого – дати необразливу пораду; її супротивники самі здогадуються про свої помилки. Вона творить чудеса мимохіть: змушує за одну ніч розцвісти невеличким деревом гілки, встромлені в землю для вогнища. Її життєдайна сила поширюється на все, що її оточує. Крихти хліба в її долоні перетворюються на зерна запашного ладану.

Князь Петро намагається обдурити її тільки один раз, на початку, коли він вирішує не одружуватися з нею, всупереч своїй обіцянці. Проте після першого ж уроку, який дала йому Февронія, він завжди до неї прислухається й, повинчавшись, живе з нею у мирі та злагоді, їхнє кохання переступає і за поріг смерті» (5, 274).

Загальновідомо, що жінка має великий вплив на людські справи. Цей вплив є значним лише тоді, коли вона живе згідно зі своїм призначенням. Перед тим, як розмірковувати про призначення жінки (перш за

все – це збереження вірності коханому, оберіг домашнього вогнища в широкому розумінні цього поняття), звернемося до тлумачного словника з метою з'ясування значення понять «вірність», «чоловік», «дружина», «подружжя», «шлюб», аби довести, що і думки, і вчинки головної героїні «Повісті про Петра і Февронію» свідчать про її подружню вірність.

Вірність – 1. Див. «вірний» (який заслуговує довір'я; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий) (6, т.1, 479). 2. Стійкість і незмінність у своїх почуттях, ставленні, у виконанні обов'язків (7, 64).

Чоловік – 1. Особа чоловічої статі; мужчина, протилежне жінка. 2. Одружена особа стосовно до своєї дружини; муж, дружина (6, т.4, 834).

Дружина – 1. Одружена жінка стосовно до свого чоловіка. 2. Одружений чоловік стосовно до своєї жінки (6, т.1, 855).

Подружжя – 1. Шлюбна пара; чоловік і дружина. 2. Шлюбне життя, шлюб. 3. Один із членів шлюбної пари; дружина щодо свого чоловіка або чоловік щодо своєї дружини (6, т.3, 501).

Шлюб – родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою; одруження, вінчання, вінець, партія, маріяш (6, т.4, 884).

Подібне трактування означених понять знаходимо в енциклопедичній літературі. Церква, що канонізувала Петра й Февронію як святих у 1547 році, так тлумачить поняття *шлюб*: це «перш за все Таїна людської природи, справа Творчої Премудрості Божої, що поєднала першостворених чоловіка й дружину в єдину плоть; відповідно до закладеного Богом у людську природу закону, чоловік і жінка мають потяг одне до одного [...] Де немає такої любові, що стимулює живу людську особистість однієї статі намагатися доповнити себе такою особистістю іншої статі, там шлюбний союз втрачає своє справжнє призначення, там неможливе й щастя шлюбного життя. Таїна такої задушевної та найтіснішої любові, якою чоловік кохає свою дружину, неначе своє друге «я», міститься в тому, що дружина Божою силою взята від чоловіка, створена з його ребра» (цит. за: 8, 10).

Безсумнівно, що ці положення про призначення жінки були відомі середньовічним жінкам пори Київської Русі, яка, скоріше за все, остаточно прийняла християнство в кінці XII-на початку XIII ст. (3, 45). «Повість...» складено тоді, коли християнство ще не пустило глибокого коріння на Русі, і Февронія до зустрічі з князем Петром була язичницею. Про це яскраво свідчить той епізод, коли в її оселю увійшов Петрів посланець і, не побачивши ікон, не зміг обмінятися з нею християнськими привітаннями, але *вниде в храмину и зря видение чудно: сидячее бо едина девица, ткаше красна, перед нею же скача заец* (1, 456). Як зазначає Д.Лихачов, наявність зайця ніби символізує її єдність із природою (5, 275).

Особливу увагу автор твору зосереджує на природній мудрості Февронії, яку посланець застає в простому вбранні за роботою – за ткацьким верстатом. Не зрозумівши її привітальних слів, він просить розтлумачити їх смисл. Виявляється, що вона донька *древолазца*. Батька й матері зараз немає вдома, вони пішли плакати в позичку, тобто на похорони, бо коли вони помруть, за ними також плакатимуть. Брат, продовжуючи сімейну справу (збирає мед диких бджіл), постійно турбується про те, аби не впасти з дерева і не розбитися. Оскільки в її оселі немає вух (собаки) і очей (дитини), то її ніхто не попередив про прихід гостей, тому вони застали її за роботою.

Виявляє себе дівчина мудрішою і за князя Петра. Щоб перевірити її розумові здібності, Петро посилав їй пучок льону, пропонуючи, поки він помийється в лазні, зробити з нього сорочку, штани й рушник: *Аще сия девица хоцет ми супруга быти мудрости ради и аще мудра есть, да в сием лну учинит мне срачицу и порты и убрусець в годину, в ню же аз в бани пребуду* (1, 458). У відповідь Февронія просить Петра через слугу зробити з тріски ткацький верстат: *Возми сий утинок от поленьца сего и шед даждь князю своему от мене и рци ему: в кий час се повесмоочешу, а князь твой да приготовит ми в сем утинце стан и все строение, ким сотчетца полотно его* (1, 458). Переконавшись у неможливості виконати прохання дівчини, Петро змушений визнати її правоту.

Усні легенди уточнюють, що молилася Февронія не в церкві й не вдома перед іконами, а під горіховим кущем. І лікування князя Петра було проведено нею в явно язичницьких традиціях: у лазні намазала струпи на його тілі маззю. Але погоджується лікувати князя Февронія тільки за умови, що він із нею одружиться: *Аз есмь хотяи врачевати. Имам же к нему слово такоого: аще бо не имам быти супруга ему, не тебе ми есть врачевати его* (1, 457). Вона розуміє, що не просто князю взяти шлюб із селянкою. Коли Петровилікувався, він і не згадав своєї обіцянки: *Кака князю суцу древолазца дици пояти себе жену?* (1, 458). Февронія, розуміючи, що вона не рівня князеві, передбачила ситуацію й тому полікувала не всі його струпи. Коли ж тіло Петра знову вкрилося виразками, він, осоромлений, повертається до дівчини з проханням про допомогу. Так донька рязанського селянина примушує Петра дотриматися свого слова. Як і героїні руських народних казок, Февронія бореться за своє кохання, за особисте щастя. Д.Лихачов порівнює її з тихими ангелами Рубльова (5, 275). Проте, на думку дослідника, «рубльовська задумливість» не бездумна. Февронія дивує посланця своїми пророчими відповідями й обіцяє допомогти князеві.

Петро не бажав одружуватися з Февронією. Властиві йому чоловічий раціоналізм і розсудливість

ставали на перешкоді такому рішенню, коли він усвідомлював, що проста дівчина стане йому дружиною (9, 204). У чоловіків слабкої волі й слабого характеру, яким був князь, вибір дружини пов'язаний з підсвідомими впливами дитячих стосунків із матір'ю. Можливо, він шукав наречену не лише одного з ним соціального стану, але й схожу на його матір. Тільки згодом, уже в подружньому житті на перший план виступає ця підсвідома картина вибору, і раптом виявляється, що дружина є зовсім не тією, про яку мріяв чоловік. Так вийшло і з князем Петром, який, проте, згодом зовсім не жалкував, що поряд із ним була Февронія (9, 205). Із роками кохання Петра й Февронії стало взаємним. Хоча вони й жили чернечим життям, їм вдалось зберегти те ніжне ставлення одне до одного, яке набули за роки спільного життя. Їх почала об'єднувати вища за кохання сила – любов до Бога, яка допомогла подолати чуттєвий потяг. Згідно з церковними канонами, очистити людину від чуттєвості може Господь через піст і молитву. Вони й стали зброєю Петра та Февронії наприкінці життя. Заради піднесення душі над тілом у подружньому житті Господь залишив людині заповіді моральних стосунків чоловіка та дружини. Щоби подружжя не переймалося думками про чуттєве, запропонував Таїнство вінчання на все їхнє земне життя. Мабуть, саме так було з Петром і Февронією, якщо вони змогли знайти в собі сили відмовитися від мирського життя, й, перебуваючи в молитві, піднятися над чуттєвим світом до високого рівня духовного буття. Сповідуючи Божі заповіді щодо неприйняття пристрастей, подружжя зуміло вивищитись над плоттю і в здобутті всіляких чеснот наблизитись до стану, схваленого Богом (8, 20).

В.Власов стверджує, що найцікавішим з історичного погляду в «Повісті...» є обряд одруження, в якому з'являється новий весільний чин – тисяцький, знатна постать давнього Новгороду. Він головував у весільних процесіях, і кожна церемонія набирала характеру демонстрації новгородських вольностей. Невдовзі цей чин розповсюдився в усій Русі. Значно вищим був чин князя – винуватця свята, нареченого. В «Повісті...» центральною подією є незвичайний, з великим порушенням станових бар'єрів шлюб: князь одружується із сільською дівчиною. І хоча церква вказує на хронологічні межі життя героїв твору й ототожнює князя Петра з реальним муромським князем Давидом Юрієвичем, особа його значною мірою легендарна. Очевидно, можна припустити, що всі події, які відбуваються з князем, слід відносити не до початку XII ст., а до періоду створення «Повісті...» – до першої половини XVI ст. Певна типологічна збіжність із сімейною хронікою Петра Муромського проступає в оповіді про одруження достовірнішого і значнішого князя – Володимира Великого, хрестителя Русі. Русь, яка приймала християнство, повинна була визнати й християнський обряд одруження, що засвідчено особистим прикладом князя Володимира (10, 46). Одруження князя Петра, яке певним чином нагадує весілля князя Володимира, описане п'ятьма століттями пізніше, на початку XVI ст., було справою актуальною, оскільки виявилось потрібним у сільській місцевості, що християнізувалася. На думку В.Власова, князь Петро одружився із Февронією, бо саме о цій порі християнство та християнський шлюб прийшли до руського села. А Петро – носій старого, багатовікового християнства, він князь чисто номінально, його постать не дає уявлення про верховну владу. Адже християнство запроваджувалось не «згори», не зусиллям московського уряду чи кафедри митрополита. Февронія була ініціатором шлюбу з Петром і вийшла за нього заміж, бо руське село на ту пору почало визнавати християнську віру, що досі зосереджувалась у місті. Таким чином, у повісті постає проблема соціальної нерівності. Після вирішення особистісного конфлікту завдяки мудрості Февронії виникає новий, політичний конфлікт. Петро, після смерті брата Павла, став *єдин самодержець*, проте бояри не люблять князя і звинувачують Февронію в тому, що вона порушує чин, тобто порядок: закінчуючи їсти, збирає крихти зі столу (бо добре знає ціну хліба). Вони наполягають, щоб Февронія пішла з міста. Вона йде, забравши із собою найбільший скарб – Петра. Він для неї дорожчий за владу, за почесність, за багатство. Проте бояри змушені були просити подружжя повернутися, *державствувать*, як і раніше, оскільки в місті почалися негаразди. Так політичний конфлікт князя та боярства було вирішено завдяки життєвій практиці.

Февронія не лише вірна в особистому шлюбі, але й вимагає цього від інших. Це яскраво зображено в епізоді, коли вона пливла в човні рікою Окою. Наділена особливим даром прозріння, княгиня дізнається про нечестиві помисли одного одруженого чоловіка, котрий задивлявся на неї, маючи намір її звабити. Вона примушує його скуштувати води з різних сторін судна, викриваючи таким чином його ганебну поведінку: *«Почерти убо воды из реки сия с Сю страну судна сего». Он же почерте. И повеле ему испити. Он же пит. Рече же паки она: «Почерти убо воды з другую страну судна сего». Он же почерпне. И повеле паки испити. Он же пит. Она же рече: «Равна ли убо си вода есть, или едина слаждьши?» Он же рече: «Едина есть, госпоже, вода». Паки же она рече: «Сице едино естество жееньское. Почто убо свою жену оставя, чужия мыслиши?»* (1, 460).

Повернемося до відтвореного в повісті часу, що передував шлюбіві персонажів твору. В повісті відсутні характерні для житій описи благочестивого походження героїв, їхнього дитинства, подвигів і добродійства. Подібно до традицій житійної літератури, Петро та Февронія іменуються *благочестивими*, *блаженними*. Судячи зі змісту, батьки князя, мабуть, померли і єдиними родичами є брат Павло та його дружина. Про ставлення рідних Петра та батьків і брата Февронії до їхнього шлюбу не сказано жодного

слова. Проте молоді вступають у пору зрілості, стають на першу сходинку життєвого подружнього шляху і, ймовірно, дають обіцянку залишатися вірними одне одному, як би не склалося життя.

Підготовка до шлюбу на Русі розпочиналось у ранньому дитинстві. Призначення материнства засвоювалося дівчатами з кожного моменту спілкування з матерями, дорослими. Дівчина – майбутня мати, господиня, дружина. Февронія також уперше постає перед читачем, займаючись домашнім господарством: *седяше бо єдина девица и ткаше красна...* (1, 456). Незалежно від соціального статусу проходило в аналогічній атмосфері й виховання хлопчиків. Невипадково Петро, бажаючи випробувати Февронію на кмітливість, ставить перед нею завдання саме господарського спрямування. Характеризуючи князя з погляду чоловічої гідності, автор виділяє найголовніше його уміння – володіння зброєю, що він довів за допомогою Агрикова меча в поєдинку зі змієм. Тільки на початку твору Петро виступає в ролі борця за зганьблену честь брата Павла. Він перемагає змія, який навідувався до дружини Павла. На цьому його активна роль закінчується, ініціатива переходить до Февронії.

Характер головної героїні змальовано багатогранно. Донька рязанського селянина сповнена почуття власної гідності, жіночої гордості, незвичайної сили розуму та волі. Вона має ніжне, чуйне серце, вміє любити, бути вірною й боротися за своє кохання. На думку Д.Лихачова, «зовнішні прояви її великої внутрішньої сили скупі. Вона готова до подвигу самозречення й перемагає свої пристрасті. Її кохання до князя Петра тому й непереможне зовні, що воно переможене внутрішньо нею самою, підкорене Розуму. Разом із тим її мудрість – не тільки властивість її Розуму, але тією ж мірою – її почуття й волі. Між почуттям, Розумом і волею немає конфлікту: звідси незвичайна «тиша» її образу» (5, 275).

Чарівний образ Февронії заслоняє слабку й пасивну фігуру князя Петра. В силі кохання й мудрості, що підказало їй це почуття, вона виявляється вищою за свого ідеального чоловіка – князя Петра. «Із вищою силою Февронія поєднує любляче серце. Незважаючи на обман князя, вона силою свого вищого духу панує над ним і виходить за нього заміж. Незважаючи на переслідування з боку бояр і на презирство до неї бояринь, незважаючи на слабкість волі й удавану Петрову байдужість до її ніжного кохання та високої відданості, вона, будучи позбавленою княжої влади, сміливо йде у вигнання, тільки б не розлучатися з любим їй чоловіком. Її у вигнанні вона залишається чистою...» (3, 162-163).

Помирає Февронія одночасно з Петром, оскільки не уявляє свого життя без нього. Їх не може розлучити навіть сама смерть. Коли вони відчували наближення земного кінця, то попросили в Бога одночасної смерті й приготували собі спільну труну. Після цього подружжя прийняло чернецтво в різних монастирях. О тій порі, коли Февронія вишивала *воздухи* для святої чаші храму Богородиці, Петро повідомив її про те, що помирає, і благав померти разом із ним. Проте Февронія просить дати їй часу дошити покривало. Вдруге й утретє посилає Петро до Февронії вістку про свою смерть. І Февронія, якій залишилося лише дошити ризу святого, встромила голку в покривало, обернула навколо неї нитку й повідомила чоловіка про готовність померти разом із ним. Після смерті їхні тіла опиняються в одній труні, незважаючи на те, що поховані вони були у різних місцях: труна з тілом Петра була поставлена в місті в церкві Богородиці, а труна з тілом Февронії – *вне града* в жіночому Воздвиженському монастирі. Двічі намагалися їх перезахоронити, однак щоразу їхні тіла опинялися поруч. Як зазначає Ф.Буслаєв, «сама Вища сила прийняла під своє заступництво ніжне кохання подружжя, таке нечасте в давній Русі» (3, 163). В.Кусков називає це посмертне чудо запереченням чернечого аскетичного ідеалу, утвердженням життєдайної сили кохання (11, 209). І непереможне диво (коли *древца малы*, на яких увечері кухар повісив казани, готуючи вечерю за благословінням Февронії, вранці перетворюються на великі дерева, *имущие ветви и листвие*) є символом життєдайної сили кохання та подружньої вірності Февронії.

Таким чином, «Повість про Петра та Февронію» належить до того роду оригінальних високохудожніх творів давньоруської літератури, в яких, поряд із соціально-політичними проблемами, оспівується звичайна проста жінка, її розум, практичність, самовіддане й діяльне кохання. Це справжній гімн непереможному почуттю, яке виявилось сильнішим за смерть.

1. Изборник. – М., 1969.
2. Дмитриева Р. Древнерусская повесть о Петре и Февронии и современные записи фольклорных рассказов // Русская литература. – 1974. – № 4.
3. Буслаев Ф. О литературе: Исследования. Статьи. – М., 1990.
4. Померанцева Э. Петр и Феврония в повести и сказке // Померанцева Э. Писатели и сказочники. – М., 1988.
5. Лихачев Д. Избранные работы: В 3 т. – Л., 1987. – Т.2.
6. Новый тлумачний словник української мови: У 4 т. – К., 1999.
7. Ожегов С. Словарь русского языка. – М., 1985.
8. Гармаев А. Культура семейных отношений. – Волгоград, 2003.
9. Гармаев А. Психопатический круг в семье: Украинская православная церковь. Полтавская епархия. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2002.

10. Власов В. Почему князь Петр женился на Февронии? // Вокруг света. – 1988. – № 4.
11. Кусков В. История древнерусской литературы. – М., 1982.